

X.S.Seyidli
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
khadija.seyidli@inbox.ru

ESSE – İBTİDAİ SINIF ŞAĞIRDLƏRİNİN RABİTƏLİ NİTQİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ VASİTƏSİ KİMİ

Xülasə

Məqalədə ibtidai sinif şagirdlərinə esse yazmağın öyrədilməsi yollarından bəhs edilir. Şəxsi xarakter daşıyan yazı növü kimi – essenin mahiyyəti açılır, məzmun və formasına verilən tələblər işıqlandırılır. Həmçinin, məqalədə essenin yazılma alqoritmi və onun düzgün təşkili ilə bağlı önəmli tövsiyələr verilir.

ЭССЕ – КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Резюме

В статье рассказывается о способах обучения младших школьников написанию эссе. Как тип письма личного характера – раскрывается сущность сочинения-эссе, освещаются требования к его содержанию и форме. Также в статье даются важные рекомендации относительно алгоритма написания эссе и его правильной организации.

ESSAY – AS A MEANS OF DEVELOPING COMMUNICATE SPEECH OF PRIMARY CLASS STUDENTS

Summary

The article talks about ways to teach elementary school students to write essays. As a type of personal writing – the sentences of the essay is revealed, the requirements for its content and form are highlighted. Also, the article provides important recommendations on the algorithm of writing an essay and its correct organization.

Açar sözlər: esse təlimi, ibtidai məktəb, şagirdlər, rəbitəli nitqin inkişafı

Ключевые слова: обучение написанию эссе, начальная школа, учащиеся, развитие связной речи

Key words: essay training, elementary school, students, development of communicative speech

Esse – şəxsi xarakter daşıyan yazı növü olmaqla, insanın müəyyən əşya və ya hadisə ilə bağlı münasibətinin sərbəst şəkildə ifadə formasıdır. İstənilən məsələyə öz nəzərləri ilə qiymət verməyi bacarması, hər bir hadisə ilə bağlı şəxsi baxış bucağının olması müasir təhsildə şagirdlərdə formalaşdırılması zəruri olan səriştələrdən biri kimi dəyərləndirilir. Bu, şagirdlərdə həyatları

boyu hadisələrə obyektiv qiymət vermək, hər bir hadisə ilə bağlı subyektiv – özünəməxsus düşüncə tərzinə malik olmaq kimi etik bacarıqların formalaşmasına yol açır.

Bəs esse necə yazılır? Essenin yazılma alqoritmini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək və şagirdlərə bu tövsiyələri vermək olar:

1. Esse yazmaq üçün təklif olunan mövzunu diqqətlə oxu. Mövzu hansı problemlə bağlıdır? Bununla bağlı nə düşünmək, nə demək olar? Yazdıqlarınla oxucunu təəccübləndirməyə, diqqətini cəlb etməyə çalış (bunu yazındakı hər hansı bir sual, çağırış, maraqlı ifadə ilə edə bilərsən).

2. Səndə danışmaq arzusu oyadan əsas fikri, sualı formalaşdırmağa çalış. Bu, mövzu ilə bağlı sitat ola bilər.

3. Əsas fikri açmaq üçün hansı arqumentlər (nümunə, fikri əsaslandırmaq üçün faktlar) verilə bilər? Şəxsi münasibətini ifadə edən nitq elementlərindən, sinonim, obrazlı ifadə, müqayisələrdən istifadə edərək həmin arqumentləri yaz. Oxucuya müraciət et, problemlə bağlı baxış bucağını əsaslandır. Gözlənilməz nəticələr, maraqlı bənzətmələr, fərqli düşüncə təzi essenini daha zəngin və oxunaqlı edəcəkdir.

Yekun hissədə fikrini ümumiləşdir (bu, ritorik sual, sitat, iddia şəklində ola bilər).

Essenin yazılmasına (məzmun və formasına) verilən tələblər:

1. Esse vahid bir bütöv kimi qəbul edilməli, ideyası aydın və anlaşılıqlı olmalıdır.

2. Essədə artıq heç bir şey olmamalı, yalnız yazanın mövqeyini, ideyasını ortaya qoymaq üçün vacib olan məlumat yer almalıdır.

3. Esse düzgün kompozisiyada qurulmalı, məntiqli və strukturuna görə dəqiq olmalıdır.

4. Hər abzasda yalnız bir əsas fikir yer almalıdır.

5. Esse onu yazan müəllifin mövzu ilə bağlı nəzəri anlayışları, terminləri, ümumiləşdirmələri, fərqli baxışları bildiyini və onlardan düşünülmüş şəkildə istifadə etdiyini göstərməlidir.

6. Essədə müəllifin problemlə bağlı mövqeyini, baxış bucağını sübut edən inandırıcı arqumentlər yer almalıdır. Müəllif üçün esse – dünyanı dərk etmə və ona münasibətini ifadə etmə vasitəsidir. Bu zaman müəllif problemlə bağlı çoxsaylı nümunələr gətirə, uyğun paralellər, analogi hallar, mümkün assosiasiyalar seçə, bənzətmələrdən istifadə edə bilər. Metaforalar, simvollar, müqayisələr, alleqorik və nağıl obrazları – esse müəllifinin istifadə edə biləcəyi bədii vasitə arsenalının yalnız kiçik bir qismidir.

Essədə mövzudan yayınmadan və məntiqi ardıcılığa əməl etmək şərti ilə kompozisiya sərbəstliyinə yer verilsə də, yəni essenin hansı formada yazılması hər kəsin şəxsi seçimi olsa da, bununla bağlı bəzi məsləhətlərin verilməsini məqsədəuyğun bildik. Essenin yazılması ilə bağlı təlimat:

Addım №1. Mövzu seçmək. Müəyyən situasiya, şəxsi emosional təəssüratlar mövzu seçimini müəyyənləşdirməyə təsir göstərən faktorlardır. Adətən, essenin adı və mövzusu müəyyən hadisə ilə bağlı fərdi düşüncələrin parlaq ifadəsi, təəssüratların etirafıdır. Düşünülənlərin ifadəsinə: “Mən belə düşünürəm ki...”, “Mən bu fikirlə razıyam ki...” və s. cümlələrlə başlamaq olar.

Addım №2. Məlumat toplamaq. Şagirdi mümkün qədər çox məlumat toplamağa sövq etmək, faktların hansı mənbələrdən qaynaqlandığına diqqət yetirmələrini tövsiyə etmək lazımdır. Fikrlərini təkzib edən fakt və ifadələri gözardına verməyin səhv olduğu onlara izah edilməlidir. Çünki yaxşı esse yazan həmişə tezisini dəstəkləmək üçün arqumentlər tapacaqdır.

Məlumatın toplanması çox vaxt aparır. Şagirlərə izah etmək lazımdır ki, problemlə bağlı bütün düşüncələrini – hətta ən “xəyali”, “qeyri-adi” olanları da qeyd etmək lazımdır. Belə ki, bəzən, məhz həmin düşüncələr essenin orijinallığında zirvə yaşamağa kömək edir.

Addım №3. Essenin planının qurulması. Bu mərhələdə şagirdlər düşüncələrini faktlarla gücləndirməlidirlər. Bunun üçün əldə etdikləri bütün məlumatı diqqətlə nəzərdən keçirməli, ölçüb-biçməli – bir sözlə, təhlil etməlidirlər. Daha sonra strukturu müəyyənləşdirmək və qaydaya salmaq üçün qısa plan tərtib etməli, esseyə başlıq düşünməlidirlər. Adətən, essenin strukturu aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir:

Giriş hissə (ümumi həcm 20%-i)

Əsas hissə (ümumi həcm 60%-i)

Nəticə (ümumi həcm 20%-i)

Addım №4. Əsas hissənin tərtib olunması. Bu hissə, adətən “Bu problemə bir neçə yanaşma mövcuddur...”, “Qədim zamanlardan bəri belə bir fikir vardır ki...”, “Problemə digər tərəfdən baxsaq,...”, “Bu fikri aşağıdakı faktla izah edək...”, “Birincisi..., ikincisi..., üçüncüsü...”, “Qeyd etmək vacibdir ki,...” və s. ifadələrlə başlaya bilər.

Addım №5. Nəticənin yazılması. Bu hissədə əsas fikirlər ümumiləşdirilməli və oxucuya onları inkişaf etdirmək üçün bir istiqamət təklif edilməlidir: Essenin əsasını təşkil edən tezisdən hansı nəticələri çıxarmaq olar? Hansı suallar cavabsız qaldı? Essenin bu hissəsində artıq yeni bir məlumat vermək yersizdir. Burada, sadəcə olaraq, əsas hissədə verilən məlumatlar daha geniş perspektiv müzakirələrə yol açaraq, bir ümumidə “qablaşdırılmalıdır”. Nəticə hissənin yazılmasına “Yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq...”, “Düşüncələrimizi yekunlaşdırsaq...”, “Beləliklə,...”, “Mülahizələrimizi ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki,...” və s. ifadələri ilə başlamaq məqsədəuyğundur.

Addım № 6. Giriş hissənin yazılması. Əsas və nəticə hissə yazıldıqdan sonra girişi – yəni, oxucuya nə haqda məlumat veriləcəyini ehtiva edən hissəni hazırlamaq üçün daha əlverişli məqam yaranır. 3-5 cümlədən ibarət bu hissədə

şagird başlıqda “gizlənmiş” mövzunun mahiyyətini, onun açıqlanma istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün düşüncə dünyasına sanki pəncərə açır. Şagirdə izah edilməlidir ki, bu hissədə “Bu esse haqqındadır”, “Essenin mövzusu” və ya “Bu essədə mən göstərəcəm ki, ...” kimi mənasız ifadələrin işlədilməsi məqsəduyğun deyil. Bu hissəni mövzu ilə bağlı olan ümumi bir ifadə ilə başlamaq, problem-sual ilə qüvvətləndirmək, ardınca mövzu ilə bağlı şəxsi nöqteyi-nəzərin qısa təsvirini vermək olar.

Addım №7. Yazılanların oxunması. Bu zaman esse başdan ayağa oxunur, buraxılmış orfoqrafik və digər yazı səhvlərinin altından xətt çəkilir və korrektə edilir, esse boyunca bir cümlədən digərinə, bir abzasdan digərinə rəvan keçidin təmin edilib-edilməməsinə, söylənilən hər bir ifadənin əvvəlki ilə əlaqəli olub-olmamasına diqqət yetirilir. Sadalanan məqamlarda: fikirlərin ardıcılığında, abzasların strukturunda xoşagəlməyən hallar varsa, düzəliş edilir.

Addım №8. Səhvlərin yoxlanılması. Şagirdlərə izah etmək lazımdır ki, esse yazarkən təkrarlanan sözlərdən, jarqonlardan çəkinmək, ədəbi dilin normalarına, orfoqrafik qaydalara əməl etmək, durğu işarələrinin yerli-yerində qoyulmasına diqqət etmək lazımdır. Bu zaman onlara məsləhət vermək və xəbərdarlıq etmək lazımdır ki:

- Yalan duyğulardan və artıq sözlərdən çəkinsinlər;
- Hədsiz dərəcədə rəsmi və ya danışiq üslubunda olmayan, səmimi bir tonda yazsınlar;
- Esseyə nikbinlik ruhu gətirsinlər.

Beləliklə, ibtidai məktəbdə esse yazmağı öyrətmək mümkündür. Əlbəttə ki, yaş xüsusiyyətləri və dil ilə bağlı biliklərin natamamlığı səbəbilə ibtidai sinif şagirdi bütün tələblərə cavab verən bir esse yazma bilməyəcəkdir. Lakin bu nəsr əsərinin əsas elementlərinin öyrədilməsi ibtidai məktəb üçün məqbul sayıla bilər.

Ədəbiyyat

1. *Abdullayev N. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı, 2013*
2. *Cəfərova Nabat. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası (dərslük), Bakı-2016, ADPU nəşr.*
3. *Nəhmətova K. Esse yazı işinin təşkili metodikası / “Kurikulum”, 2020, №2, səh. 57-65*
4. *Методические рекомендации по написанию эссе. Государственное автономное образовательное учреждение среднего образования Республики Коми, «Ухтинский медицинский колледж», Ухта, 2013*
5. *Что такое эссе и как его писать. <https://studwork.org/spravochnik/oformlenie/esse/>*